

ISSN 1814-4764

9 771814 476008

ХОДАКІВСЬКИЙ ДЕНДРОПАРК ДОКТОРА А.І. ПОТОПАЛЬСЬКОГО «ПЕРЕМОГА» – ЦІЛЮЩИЙ МЕДОВИЙ ТА ОЗДОРОВЧО-ОСВІТНІЙ ОАЗИС ДРЕВЛЯНСЬКОГО ПОЛІССЯ

ДОСВІД ПОКОЛІНЬ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МИНУЛОГО

Після серії наших публікацій в журналі «Пасіка» впродовж 2021–2023 років про медоноси- і пилконоси-цілители та опублікованій на їх основі в журналі «Будьмо здорові» № 5 за 2022 рік тематичної монографії до нас часто звертаються читачі цих журналів, природолюби та інші небайдужі, ініціативні і допитливі українці, з проханням надати розширену інформацію про дендропарк «Перемога», його натхненника, засновника та помічників.

Слід враховувати надзвичайні зусилля колективу редакції і головного редактора, які зуміли в жорстоких умовах воєнного стану і планетарної пандемії зберегти ці надзвичайно цікаві і потрібні журнали та ще й допомогти мені видати науково-популярну монографію «Медоносні рослини – цілители». Незважаючи на руйнівні і жорстокі умови війни, епідемії і пандемії, українці консолідується в одну з найпередовіших, непереможних, боголюбивих і згуртованих націй. Усі ми розуміємо, що війни завжди закінчуються, і Народ-Переможець приступає до реалізації Ініціатив Оздоровленого Відродження (ІОВ). У складних умовах надлюдських зусиль збереження сплюндрованої Батьківщини, українці встигають не тільки перемагати зовнішніх і внутрішніх ворогів (які часто затуманюють їм очі в ролі «друзів»), вони звертаються до сучасних всенародних надбань Добра та використання генетич-

ної і практичної пам'яті сучасників і предків. Тому наша родина, маючи майже 45-річний досвід створення родинного дендропарку із символічною назвою «Перемога» і музею-садиби родини Потопальських та музею древнього древлянського (колодачі і борті) та сучасного стаціонарного і пересувного бджолярства в с. Ходаки, підтримала міжнародну програму «Сади Перемоги» та виступила з Ініціативою Оздоровленого Відродження (ІОВ). Серед учасників нашої Ініціативи відомі науковці, теперішні і колишні відповідальні керівники, а тепер переважно пенсіонери: **М.М. Трокоз** (на обкладинці на фото вгорі справа – крайній справа, стоїть біля, встановленого ним пам'ятного знаку на честь 40-річчя заснування дендропарку), **М.Г. Самчук** (на обкладинці на фото вгорі зліва – крайній справа), **А.В. Мудрак** (на обкладинці – біля М.Г. Самчука), **В.М. Романенко**, **В.Ф. Дрозда**, мої сестри **Марія** та **Людмила** виступають, як активні помічники існування Дендропарку. Вони ж розкривають суть багатьох проблемних питань про історію його створення, поділяться деякими корисними порадами з молодшим поколінням, фрагментами досвіду мого та їхнього життя протягом серйозного календарного і творчого віку, і досягненнями чергового щабля на «драбині Вічності». Співзасновниця і почесна добровільна берегиня дендропарку, ініціативна учасниця громадських структур «ІОВНУ»

та Благодійного фонду «НЕБО-ДАРНИЙ ЦІЛИТЕЛЬ», колишня вчителька, старша сестра засновника Марія Іванівна Потопальська звертається до читачів журналу «Пасіка» і всіх небайдужих (скорочений варіант статті вперше надрукований у 2018 р. у колективній монографії «Основи духовного і молекулярно-генетичного оздоровлення людини і збереження довкілля. Український прорив в світову цивілізацію і науку», Лондон, 25 березня – 5 квітня 2018 р. <http://www.potopalsky.kiev.ua/docs/pdf/materiali-2018.pdf> [12], а зараз перероблений і доповнений автором):

Спогади Марії Іванівни Потопальської

Маючи досить поважний вік (незабаром наші друзі-лелеки уже принесуть до нас із вирію мій 94-ий), я записала дані своєї біографії і родинний «літопис» ще будучи на порозі свого 89-го року. З нього і беру матеріал, який використовують друзі і журналісти у своїх публікаціях [1]. Переживши в підлітковому віці другу світову війну 1941/45рр., і в юнацькому – голодні післявоєнні, а тепер, доживши і до нової Вітчизняної, точніше світової війни, вирішила дещо повідомити читачам журналу «Пасіка», як дороговказ Добра старшого покоління у сучасному світі керованої розрухи та зла. Перед своєю розповіддю згадую твердження Екклезіаста, сина Давидового, царя в Єрусалимі, який жив більше 2000 ро-

ків тому: **«Що було, те і буде; і що робилося, те і буде робитися, і немає нічого нового під сонцем. Буває щось, про що говорять: «дивись, ось це нове»; але це було вже у віках, які були раніше за нас. Немає пам'яті про минуле; та й про те, що буде, не залишиться пам'яті у тих, які будуть опісля».** (Еккл. 1.9-11) [2] (вважається, що історія людства йде по спіралі, і кожне покоління проходить через схожі випробування, і людина вільна обирати, пристати їй на бік добра чи зла, – прим. ред).

Так склалося, що на схилі літ я повернулася до місця, де народилася. Хата в Ходаках – моя ровесниця і основа родинної садиби-музею, який ми тепер формуємо, збудована дідом Данилом і бабусею Параскою разом із моїми батьками у 1928 р. Велику частину свого свідомого життя я прожила і пропрацювала в селі Ушомир Коростенського району. Після закінчення Житомирського педагогічного інституту потрапила туди вчителювати за розподілом. 44 роки була вчителькою української мови і літератури. Маю власний будинок в Ушомірі з усіма зручностями. Там, після спалаху бойових дій на Донбасі, безкоштовно мешкала родина переселенців з м. Горлівки.

З трьох дітей, які були у наших батьків – Насті та Івана Потопальських, тут, в с. Ходаки, народилася я одна – в 1929-му. Звідси тато пішов навчатися до офіцерської школи зв'язківців, і ми, як родина військового, вже їздили за ним всюди: сестра Оля, нині покійна, народилася в 1932-му у Києві, а Толя – в 1938-му в м. Барі на Вінниччині. Добре пам'ятаю той день, коли він народився – як його привезли додому і поклали на ліжечко. Я йому й ім'я придумала, батьки погодилися – Анатолій (Носій Світла). В сучасній мусульманській Туреччині і зараз є провінція під однойменною назвою «Анатолія». Цікавий Промисел Божий: в м. Барі в Італії покуютья мощі улюбленого і всесвітньо визнаного святого Миколи чудотворця. Толя народився в м. Барі Вінницької, а тепер Хмельницької області, мій же

чоловік і чоловік молодшої сестри Людмили також удостоєні цього шанованого і поширеного в Україні імені Микола (Миколай)...

Коли Толі виповнилося три роки, ми мешкали тоді у м. Рава-Руська – на самому кордоні з Польщею, завойованою гітлерівською Німеччиною. А восени 1940-го з братиком трапилася велика біда: мама залишила мене на господарстві з молодшими, а сама була змушена їхати на стрільбище – дружини військових мали такий обов'язок. Ми пішли до пересувного дитячого театру, де виступали звірі. Толя, перепошений враженнями, побіг вперед, щоб розповісти мамі про те, що бачив, і на порозі будинку зачепився за чан з окропом, милом і кальцинованою содою, який сусідка поставила вистигати. Обварив ніжку. Чужі люди почали давати йому раду – зняли рейтузики разом зі шкірою... Тож за півроку до всенародної біди почалися поневір'яння нашої мами з Толею по лікарнях. Глибокі рани загоїлися, на їх місці утворилися грубі рубці, особливо під коліном, тому братик не ходив – нога через них лишилася у зігнутому положенні.

А тут – війна. Тато йде на фронт [3]. Поступила команда «Збір» на евакуацію – наказ «крім документів, нічого з собою не брати». Мама нас збрала, взяла лише найнеобхідніше – документи і речі, які на себе вдалося натягнути зверх звичайного літнього одягу. І на вантажній «полупортці», з Рави-Руської, стоячи, під обстрілами і бомбардуваннями з літаків, разом з десятками інших сімей військових подалася на Схід. У Житомирі мама з нами вийшла і добиралася у Ходаки до свекра Данила Яковича. Мені тоді було 12 років, Олі – дев'ять, а Толі – неповних чотири, проте він не ходив, мама його несла на руках. Так ми повернулися до Ходаків, аби там перебути лихі часи.

Гітлерівська окупація, голодні 1942 і 1947 рр. нелегкими були для нас, дітей і усього населення цього древнього Дрєвлянського краю, але труднощі сприяли взаємодопомозі і ми-

лосердю у людей тієї епохи. Та у нас була ще й своя біда – оперативне втручання для видалення грубого післяопікового рубця у братика у цих умовах було нереальне. Тому він вночі, коли всі спали і не могли почути стримуваний силою волі стогін, розривав сильним напруженням рубець, який кровоточив, нестерпно болів, але давав можливість більше розгинати ногу. Так за тривалий час він розірвав цього клятого рубця і почав ходити і навіть бігати. Таке виховання сили волі у ранньому дитинстві знадобилося йому і у дорослому житті. Одна з його пацієнок у 2018 році написала, що долі мого брата Анатолія та іншої творчої особистості Раймонда Моріяма, всесвітньо відомого канадського архітектора японського походження, дуже подібні – «через терни до зірок»: обидва в ранньому дитинстві обварилися окропом і, перемагаючи жахливий біль, за довгий період нерухомості в дитинстві, навчилися мистецтву мислення і мужності. Чорні періоди війни, післявоєнного голоду та руйнування, змусили обох без жалю до себе і озлоблення долати життєві перешкоди і труднощі, які в підсумку і стали фундаментом вирощування Сили Духу і поштовху до творчого вдосконалення. Страшно уявити собі, що пережили люди, яких воєнні та післявоєнні лихоліття викинули з домівок, роздягнули, роззули, поставили на грань виживання. Те ж саме, на жаль, відбувається зараз в Україні у зв'язку з додатковими труднощами воєнного часу і пандемією, та ще й новими незрозумілими податками. Де наше покоління отримувало підтримку, про це точно висловився Р. Моріяма, що природа рятувала: «Вона допомогла мені зберегти розум в роки війни». Все життя Р. Моріяма було віддане на виконання настанови його батька: «Сину мій, коли будеш Господній Храм Вічності, поспішай вбити в нього свій золотий цвях». Те ж саме можна сказати і про мого брата (Анатолія Івановича Потопальського, – прим. ред.), який все життя присвятив служінню Богу і народу, і як лікар, і як цілитель, і як науковець, і як громадський

діяч. Таким чином, він приніс на вівтар Господнього Храму Вічності **свій золотий цвях**. Як той євангельський робітник, що примножив таланти, надані йому Господом, з надлишком [2].

Чарівна і різноманітна природа Полісся надихала Толю в дитинстві мріяти про професії садівника, лісничого, журналіста, уявляти себе навіть військовим, яким був і його героїчно загиблий батько. Але життя йшло, він дорослішав і мрії мінялися, а деякі втілилися вже в майбутніх наукових розробках та дендропарку в с. Ходаки – про це мова згодом.

Люблячи красу природи, птахів і тварин, він просив маму і дідуся купити у господарство гусей, качок, індиків, кролів, кіз, овець і бджіл. З 5 років він сам пас худобу, часто зустрічаючись з вовками на вигоні за хатою. А одного разу прийшла ціла зграя вовків, яких він відганяв печеною картоплею, і одночасно голосно кликав на допомогу конюхів, які були неподалік... Тому в 7 років пішов своїми ногами, вже збагачений досвідом господарювання, до 1 класу Ходаківської семирічки у переможний 1945 рік (**фото 1 на стор. 29**). Школу закінчив в 1952 році на «відмінно» з похвальною грамотою. Освоїв за допомогою першого улюбленого вчителя Миколи Хомича Потопальського (**фото 2 на стор. 29**) усі методи присадибного садівництва. Цей досвід ним був використаний у майбутньому при одержанні нових форм і сортів рослин, створенні ходаківського дендропарку. Але, на превеликий жаль, цю майже 200-літню школу було закрито у ювілейному для брата 2022 році, в якому сповнилося 70 років після її закінчення братом. Дізнавшись про сумну подію закриття школи, брат у телефонній розмові, тамуючи душевний біль, тремтячим голосом мені сказав: «Почався останній етап зникнення рідного нам села, який здійснюють недолугі сучасні владоможці... Спочатку вони реформують державу, міста і села, закривають центри господарювання, об'єднуючи земельні наділи і з введенням нових податків, за-

кривають державні установи такі, як пошта, будинки культури, сільські клуби, магазини, пункти сфери обслуговування, маршрути місцевого автотранспорту, а далі дільничні лікарні, амбулаторії (аж до медпунктів), церкви і молитовні будинки, називаючи це все «шляхом в Європу». А тисячі наших земляків тепер вже побачили у Європі прекрасні сучасні села і містечка, які за рівнем послуг і організації життя нічим не відрізняються від міста. А хто у нас своїми очима бачив здійснення реальної програми збереження українського села і відбудови древніх сіл – географічних і духовних осередків життя наших предків?! Мені боляче!»

Хочу уточнити і я, що виміраюче старше покоління взагалі нікого не цікавить. Колись вони були закріпачені царизмом, потім закріпачені більшовиками в колгоспах без права мати навіть власний паспорт, потім невтомно працювали на краще майбутнє їхніх нащадків, і повністю вже виснажені на важкій роботі. І що вони отримали, яку подяку або допомогу від сучасників тепер бачать? Що вони відчують, коли стають немічними, та бачать знищення і зневагу своїх трудів? У минулому році (2022 р.) у сусідньому селі Берестовець, навколо якого суцільні ліси і маса дров у вигляді повалених дерев і захаращених лісосік, взимку замерзла одинока стара жінка, а її дочка, що проживає за 20 км у м. Коростень, в заметіль, не мала можливості до неї приїхати. Зникають тисячі сіл з карти України – така трагедія нашої країни. Вона торкнулася і нашого роду: вже зникло село Барди – рідинної гілки по материнській лінії. Зникає село Субини – де жили нащадки нашого роду по батьківській лінії.

Знову повернусь до спогадів про далекі 40-ві та 50-ті роки. Наша мама, Анастасія Михайлівна, як і багато співвітчизників, сама пряла, сама фарбувала природними фарбами нитки, ткала полотна для одягу і килими, шила одяг, красиво вишивала. Й досі збереглися її килими, покривала та доріжки. З суспільства завжди виділя-

лися майстрині, до яких потім зверталися земляки за авторськими виробами – така була наша мама, яка після десятилітнього міського забезпеченого життя, попала в складні скрутні умови окупованого загарбниками села, а пізніше на роботу в зруйнований війною колгосп, де орали коровами, сіяли і збирали урожай вручну. Як кажуть, повернулися «до сохи». Тодішні вироби обов'язково виготовлялися практичними. На Поліссі в той час вирощувалися просторі поля льону, з якого і дорослі, і малі носили одяг – зручний, міцний, стовідсотково природний. Льон йшов і на олію. Олію добували вручну, що важливо для сьогодення, при браку електрики. З дитинства покоління 30-х, 40-х, 50-х, 60-х років вчилися бережливому і шанобливому відношенню до трудів старшого покоління, виховувалися в праці і повазі до батьків, які пережили світову війну 1941–45рр. Українці, завдяки своїй працелюбності і кмітливості, завжди знаходили вихід з нужденних обставин. Не маючи супермаркетів з великою кількістю хімічних засобів для миття та прання, пральних машинок, прали набагато ефективніше. Білизну замочували у видовбаних з липи ємностях, які називалися «жлукто» (старовинна дерев'яна висока посудина без дна для відбілювання білизни і полотна попелом). Вниз кладуть чисту соломку, на неї брудну білизну або виткане льняне полотно. Зверху засипають відро просіяного попелу і накривають чистою соломкою. Потім до верху заливають киплячим окропом. І для підвищення температури кидають кілька гарячих каменів. Зверху жлукто закривають. Залишають на кілька годин, а, бувало, і на всю ніч. Опісля витягували і виполіскували у великій кількості води, а ще краще – у річці або водоймі, іноді використовуючи прач. Після полоскання білизна висушувалася і ставала білою, м'якою і з приємним запахом свіжості. Прасували її за допомогою дерев'яних пристроїв рубля, качалки, прача.

Згодом Толя в одному з своїх віршів, так висловив свою любов до рідного Полісся (Збірка

його поезій «Якщо запитують»* (Журнал «Педагогіка толерантності» №3-4(76), 2016 під назвою «Зустріч з Поліссям») [11]:

До болю знайоме
і рідне Полісся.
Сосна бурштинова
царює тут в лісі,
А поруч береза,
ялина велична,
І килим з дерези
прослався навечно

Тут вільхи могутні,
тамуючи спрагу,
Грунт сушать відчутно,
дарують наснагу.
Дуби велетенські
розкинули віти,
В лісах коростенських
проживши століття.**

А ген на узліссі
тріпоче осика,
Синіє крізь листя
буях-голубика.
Чорніє на долах
чорнява чорниця,
В рубінових гронах
червона брусниця.

Тут гречка біліє,
жовтіють жита,
Льон ніжно синіє,
зріє хміль на дротах.
Скрізь мичка купчаста
і верес терпкий.
Це тут я мав щастя
топкати стежки.

Маленькі озерця
в піщаних грядках.
Все мило тут серцю,
все бачу я в снах.
Я бачу, як мама
несла сухаря,
Від втоми упала,
ідучи здала.
На хліб проміняла
всі речі прості:
Про мене подбала,
щоб дужим зростить.

*/Остання доповнена автором збірка новими віршами під назвою «Я громом розбуджу заснуле покоління і блискавицями вкажу дорогу до спасіння...», див. інтернет ресурс: <https://pedtolerant.com/оздоровимо-відроджену-націю-відроду/>. В ній зацікавлені побачать такі нові вірші, як «Кожному з нас, сучасникам і нащадкам» (2019 р.), «Сестрі Марії» (2016 р.), «Усім вбивцям духу» (2016 р.), «Я пам'ятник лишаю по собі» (2014 р.), «Говорить душа полеглого в бою українця» (2020 р.), «Відставному трудовоголіку» (2020 р.), «Молімося Трійці, братове!» (2020 р.)/

**/На жаль, за роки Незалежності в ходаківському лісі вирубані не тільки вікові дуби, а й старі сосни, берези, вільхи, липи./

...Закінчивши успішно Житомирське медичне училище, молодий фельдшер-акушер

Анатолій Потопальський розпочав свою активну трудову діяльність завідуючим медичним пунктом Ушомирської машинно-тракторної станції (МТС) у приміщенні колишньої прохідної на базі Ушомирської районної лікарні (**фото 3 на стор. 29**)... Вдячні земляки через 60 років потому спорудили на стіні відремонтованої Ушомирської лікарні пам'ятну дошку (**фото 11 на стор. 30**). На її відкритті були присутні місцеві жителі, колишні колеги, ініціатор відбудови – голова об'єднаної сільської територіальної громади, моя колишня учениця Людмила Мала, керівники району, народний депутат Володимир Арешонков, депутат обласної ради Володимир Нагорняк, журналісти.

В цьому ж селі в той час працювала вчителькою української мови і літератури і я. Ми жили у флігелі пана Богуша для конюхів (**фото 4 на стор. 29**) у чудовому Ушомирському дендропарку, який і після тривалого занепаду був прекрасним, ставши прообразом замріяного юним фельдшером такого ж дива Природи у рідному селі Ходаки (**фото 5, 7, 8, 9 на стор. 29–30**) [4, 5, 7].

Ця мрія здійснилась уже через кілька десятиліть після закінчення медичного інституту, тривалої роботи у Івано-Франківському та Львівському медінститутах і переїзду до Києва у 1977 році згідно з Постановами Державного комітету з науки і техніки СРСР та тодішньої Ради Міністрів України.

Восени 2014 року ми на території дендропарку разом з нашими земляками і друзями парку з Києва і Коростеня урочисто відсвяткували його поважний 35-літній ювілей (відеорепортаж: <https://www.youtube.com/watch?v=qKiO0L3WivE&list=PLbg8Levo8jNdi4ZYVvB521KQhcxFUwrhE&index=28&t=1s>) [6]. З одержаним непоборним зарядом енергії і щирою вірою у майбутні перемоги у наших справах, державі, покращенні свідомості людей стали ще активніше продовжувати розпочату справу створення цієї неповторної перлини Природи Древланського краю. І ось несподівано прийшло страшне лихо... Серпневого дня, а потім

і тривожної ночі 2015 року, спалахнула страшна пожежа – горіли найцінніші ділянки парку, де вирощувались гібриди-пагінці понад 350 сортів дерев, кущів і трав'янистих рослин (**фото 10 на стор. 30**). Що могла відіяти одинока розгублена і перелякана жінка проти вогняної стихії, яка зажерливо-грізно насувалась на житловий будинок, парку і загрожувала перекинутись на основну, «стару» частину парку, майже суцільно зарослого внизу чагарями з єдиним щільним зеленим шатром зверху? Зараз не можу збагнути, яка сила змусила мене зупинитись, вклякнути на коліна і звернутись з 90-им псалмом до Небес. На початку вогонь спіткнувся, затим ніби зашпортався поміж віттям майже сплетених дерев, вочевидь чахнучи, і зрештою, блискавично спалахнувши в агонії, спустив дух. Не усвідомлювала цього дива і продовжувала ревнотно молитись. Уже коли збіглися люди і заходились рятувати парку від шалу вогню, що виринув з іншого кінця, отямилась, збагнула, що сталось і воздала хвалу Богу. Разом із молодшою сестрою Людмилою та її чоловіком Миколою продовжували читати 90 і 93 псалми. Пізніше разом з депутатом обласної ради В.В. Нагорняком, щирим другом хранительки парку, оглянули місце, де вогонь зупинився. Ніяких перешкод вогню не було, навпаки – сосни і листяні дерева, на яких вогненна сила скрутила листя, стояли густо, як ніде. Благаючи Всевишнього, відчула несподіваний порив дужого вітру, який потужним валом ударив нібито зверху. А ось і факт, що стверджує незнищенність нашої генетичної пам'яті: коли підбігли односельчани, перше, що крикнула сестрі і їм, було несамовите прохання врятувати кошик з харчами. Це, вочевидь, Бог навернув мене до голодних післявоєнних років.

Знову згадую подвиг брата, який, крім серйозної наукової роботи і громадської діяльності, створив це диво Природи і дав мені наснагу взяти активну участь у невмирущій справі єднання людини з Богом і Природою. Це він допоміг пожертвувати домашнім затишком в

Ушомирі і поселитись тут, серед рослинної дивовижі. І жодного разу не пошкодувала про своє рішення. Відомі, і навіть знамениті гості, котрі навідувались сюди, умлівали і заворожувались, гречно вислуховували, тактовно погоджувались і навіть обіцяли щось зробити корисне, але бажання зникали разом з їх слідами. А найбільшою проблемою є відсутність офіційного статусу парку, бодай місцевого значення. Кілька років назад вже й документацію зібрали, але папери успішно загубились у владних кабінетах. Захоплено заздримо коростенському центральному парку, бо пам'ятаємо його в занедбаному стані. І, признаюсь, що плекаю надію на адміністративну реформу, внаслідок якої Ходаки увійдуть до міської громади, бо Коростенський мер Володимир Васильович Москаленко любить парки. Не раз бував зі своїми людьми. Допомогли чим змогли, але... Порівнюємо два парки. Ні, не за історичною і суспільною вагою, тут скласти конкуренцію Коростенському не під силу, а за природною сутністю, багатством флори і проявом народної ініціативи – ходаківський у значному вираженні. Сотні унікальних рослин! Справдилися сподівання, що знищене вогнем буде швидко поновлено: частина відросла від коріння, іншу посадили наново київські земляки з Житомирського земляцтва, частина передана була вдячними пацієнтами, дешицю подарували ходаківці, котрі свого часу отримували саджанці з парку. Завжди надіюся на краще, вірю в майбутнє і планую на роки – не можу по іншому! Велику роль у створенні і життєдіяльності дендропарку грають наші земляки-одномудці. Голова сільської ради Петро Миколайович Потопальський, разом з односельцями і В. Лукашенком допомогли загородити центральну його частину штахетником, жителі с. Грозине, підприємець В.П. Фещенко та історик-пенсіонер, знаний краєзнавець В.В. Лукашенко (**фото 8 на стор. 30**) змайстрували для нас і гостей чудову бесідку, яку навіть білки з білченятами використовують для своїх ігор під

сорокарічною липою на липово-катальповій алеї (**фото 7 на стор. 30**).

Не можу не згадати, як у 2017 р. у наше с. Ходаки прийшла несподівана біда. На колишню колгоспну садибу, за 350–400 м від дендропарку та 100–150 м від сільських хат таємно вночі було завезено за сотні кілометрів 40 фур Львівського гниючого сміття разом із зграями щурів... Виникла рукотворна екологічна катастрофа, що загрожувала існуванню нашого древнього села Ходаки і нашого дітища-дендропарку. Завдяки масовим виступам селян, особливо матерів дітей, що почали хворіти від смердючого на всю округу новоствореного смітника, і завдяки перекриттю згуртованими земляками траси Київ-Ковель-Варшава, в якому брала активну участь і моя сестра Людмила, врешті-решт отримали бажаний результат – сміття позбулися! Його вивезли, на жаль, за кошт місцевого бюджету, а не за рахунок вивантаження [8, 9, 10]. Не пройшло і трьох років, як вивезли смітник, знову нові біди 21 століття полізли в Україну і в наш квітучий древній Древланський край – пандемія і війна Росії з Україною.

Наші біди зрячий бачить, «не зрячому» скільки не розповідай, марно витратиш час. Знаки і підказки Творець посилає в доступному інформаційному полі, яке треба навчитися читати, а точніше бачити між рядками зашифровані попередження. Може настати момент, що знання про корисність природних засобів виживання буде на першому місці, і для тих, хто сподівається вижити і зберегти людяність в періоди запланованого голоду, вони стануть в нагоді. Отже з любов'ю до читача ділюсь частиною досвіду, який використовували ще наші бабусі і матері.

Досвід наших прадідів

Бджоларі напрочуд розумні і трудолюбиві люди – вже те, що в них є пасіка, сприяє виживанню їх і їхньої родини навіть в лихі часи. В притчах славного у віках мудрості царя Соломона (Притч. 6. 6-8) [2] читаємо: «Піди до мурахи, лівівцю, подивися

на дії її, і будь мудрим. Нема у неї ні начальника, ні приставника, ні володаря; але вона заготовляє влітку хліб свій, збирає під час жнив їжу свою. [Або піди до бджоли і пізнай, яка вона працююча, яку поважну роботу вона виконує; її труди вживають для здоров'я і царі і простолюдини; улюблена ж вона всіма і славна; хоч силою вона слабка, але мудрістю вшанована]».

Ще при Сталіні був період, який пам'ятає старше покоління, коли з кожної деревини в садибі вимагався податок державі, і були масово вирубані сади. Таким чином, знищений найцінніший генофонд аборигенних плодово-ягідних культур. А в лісі не можна було взяти дрова для обігріву без зобов'язання відпрацювати на розчищенні територій і посадки нових дерев, бо реальних грошей в той час на руках у селян не було. Тому метикуваті люди за межами садиб висаджували горобину, шипшину, глід, липу, калину, тощо... Кожний бджолар знає, яку цінність для бджіл мають згадані дерева і кущі – одночасно вони і є «килимом пасічника». В старовину відбувалася заготівля рослинної сировини весною: **молоде листя до цвітіння** – на вітамінні чаї (з яблуні, вишні, глоду, липи), а в період цвітіння тільки-но розквітлі **квіточки або пелюстки з них** – шипшини, глоду, липи, яблуні, вишні, груші. З шипшини, рожі-рогози, чайної троянди пелюстки висушують в провітрюваних приміщеннях або перероблюють на варення, яке використовують як допоміжний засіб під час застуд, бронхітів, імунодефіциту, гіпертонії. **Молоде висушене листя липи** використовували в якості борошна в періоди голоду. Наприкінці літа та восени домогосподарки в минулі часи збирали дикі ягоди і плоди (калини, глоду, шипшини, горобини, терну, аронії, яблуні, груші), які при можливості переробляли на кваси, варення, або сушили для майбутніх зимово-ранньовесняних вітамінних напоїв.

В садибах росли лопухи, топінамбур, дикий цикорій та енотера, корінці яких (лопуха та енотери – молоде коріння 1 року життя) використовували

лися в якості джерела білків та ліків, а квіти охоче відвідували бджоли. Дикий цикорій цвіте у червні-серпні, лопух – з липня по вересень, енотера – з червня по вересень, топінамбур – з вересня по жовтень. Придивіться, бджолярі, який різноманітний **«килим пасічника»!**

Крім того, в городі обов'язково була ділянка, заросла **яглицею звичайною (сниттю)**, яка теж славилася поживністю і лікарськими властивостями, а, головне, не мала протипоказань. Тільки з'являлися перші молоді листочки, відразу селяни їх використовували в супи, їли живими з сіллю, засолювали, сушили, годували тварин. Колись я їх викидала з городу, як бур'ян. А пізніше переконалась у її користі, згадавши визнаного в усьому світі святого Серафима Саровського, який, проходячи свій духовний подвиг, протягом більше 2-х років харчувався тільки яглицею звичайною (сниттю) і не вживав в цей період навіть хліба. Незважаючи на важкі випробування долі, побиття розбійниками, з важкими травмами після цього, які назавжди зігнули його тіло, Святий Серафим прожив 78 років – «Довготою днів насичу його і явлю йому спасіння Моє» (Пс. 90.16) [2]. Таким же чином, використовували поширену на Поліссі у місцевих водоймах водну рослину **ряску**.

Також з першої зелені цінними були в господарствах: **молоді листочки** кропиви, щавлю, ведмежої цибулі, щириці, кульбаби, лободи, калачиків, портулаку, мокрецю. І, як ми вже знаємо, ведмежа цибуля та кульбаба є цінними медоносами. З кропиви, щавлю і молоді лободи варили борщі. На присадибних ділянках росли самосівний часник, цибуля городня, що теж були не тільки для їжі, а й для бактерицидних цілей, лікуванні цукрового діабету, застуд, кашлю, бронхітів, коклюшу і в якості протисклеротичних засобів. А **корінь** пірію, який зараз викидають як злісний бур'ян, віддавна використовували як ліки та мололи на борошно, з якого пекли смачний хліб, млинці, ліпили вареники, про що і зараз не варто забувати.

Соснові шишки, пагони і гол-

ки використовували для лікування авітамінозів. Дубову, осикову і в'язову кору, кінський щавель проти діареї (цвіт дубу та кінського щавлю – бджоли використовують як пилконоси, з квітів в'язу, осики бджоли збирають нектар, пилок та смолисті речовини), кору крушини – використовують проти закрепів (квітуча крушина – добрий медонос і пилконос).

Також дітьми, пам'ятаю, їли тичинки з квіток акації, настурції, плоди калачиків, ягоди пасльону та інші. Старше покоління – охоронці пам'яті, передають сучасникам, що ті, хто споживав природні цілющі рослини, практично нічим не хворіли і від голоду не помирали.

Думаю, що навіть такі нехитрі підказки, зможуть допомогти у часи скрут. А ще ж є хрін, петрушка, гриби, ягоди, горіхи, жолуді та **бджолині продукти**, відомі кожному пасічнику: мед, забрус, перга, пилок і одержані на їх основі смаколики. Один з таких смаколиків, пам'ятаю з дитинства – сережки ліщини з медом.

Тернистий, але переможний наш шлях до кінцевої Перемоги Добра над підступним злом. Знову згадую подвиг брата, який крім серйозної наукової роботи, створив це диво Природи і дав мені насагу взяти активну участь у невмирущій справі єднання людини з Богом і Природою. Та, на жаль, навіть на схилі життя ми не маємо однодумців серед молоді.

Література

1. Журнал «Слово Жінки» 2015 (3) Зустріч Третя. Тема номера: Сестри і посестри. Сестринство.
2. БІБЛІЯ – КНИГИ СВЯЩЕННОГО ПИСАННЯ СТАРОГО ТА НОВОГО ЗАВІТУ (в пер. Патр. Філарет 2009 р. з синодального видання в перекладі II пол. XIX століття) – Українське Біблійне Товариство, Київ, 2017.
3. В.И. Ананко, А.С. Доманк, Н.М. Раманичев «За каждую пядь» - Львов: Издательство «Каменяр», 1984 г. – 144 с.
4. Євген Колодійчук «Ходаківський дендропарк або перлина в незавершеній оправі. В книзі: «Де рак лікують» – Київ: «ДІЯ» – 2010.
5. «Національний дендропарк України імені Анатолія Івановича Потопальського» // журнал «Педагогіка толерантності» – 2004. – №3-4. – С.132–143.
6. Віктор Васильчук «Дендропарку «Перемога» 35 років», журнал «Педагогіка толерантності» – 2004. – №3-4. – С.129–131.
7. «Дендропарк, закладений на

честь Перемоги», журнал «Слово жінки» – 2014. – №6.

8. «Львівське сміття знову на Коростенщині». 06.10.2017 г. – Електронний ресурс: <https://www.youtube.com/watch?v=nahrmF42xFg>

9. «Сьогодні люди, як і обіцяли, перекрили трасу Київ-Ковель біля села Ходаки» 07.10.2017 г. – Електронний ресурс: <https://www.youtube.com/watch?v=atkroXZypSY>

10. «Коростень ТВ_12-10-17_«Не стихийний» львовський мусор...» 11.10.2017г. – Електронний ресурс: <https://www.youtube.com/watch?v=KxH9QHwcki0>

11. Сайт «Педагогіки толерантності...», сторінка збірник віршів – Електронний ресурс: <https://pedtolerant.com/оздоровимо-відроджену-націю-відродди/>

12. Сайт IOBHY – Електронний ресурс: <http://www.potopalsky.kiev.ua/ua/index.html>

13. Відео-матеріал про музей древнього древлянського (колодачі і борті) та сучасного стаціонарного і пересувного бджолярства в с. Ходаки: «На Коростенщині відроджують бортництво та розвивають сучасне бджільництво» <https://www.youtube.com/watch?v=tysqMJQ9MGc&list=PLbg8Levo8jndi4ZYyVbS21KQhcxFUwrhE&index=10&t=8s>

Директор дендропарку «Перемога» на благодійній основі, молодша сестра засновника дендропарку Людмила Дідківська зі своїми спогадами чекає можливості продовжити родинний діалог з читачами. За нею чекають свої черги пасічники і засновники громадського музею древнього древлянського (колодачі і борті) та сучасного стаціонарного і пересувного бджолярства в с. Ходаки [13]. Також приєднуються до розмови в наступних номерах редактор журналу «Слово Жінки» Ганна Земко, поетеси Антоніна Листопад і Зоя Ружин, фоторепортер і заступник директора Благодійного Фонду «НЕБОДАРНИЙ ЦІЛИТЕЛЬ» Олена Василенко, журналісти, відвідувачі, однодумці, науковці...

Для ініціативних читачів повідомляємо паперові і електронні джерела інформації та відеофільми <https://www.youtube.com/playlist?list=PLbg8Levo8jndi4ZYyVbS21KQhcxFUwrhE>, сайти <http://www.potopalsky.kiev.ua/ua/index.html> і <https://pedtolerant.com/>, а також фейсбук <https://www.facebook.com/anatoly.potopalsky/>

Автори:

**А.І. ПОТОПАЛЬСЬКИЙ,
М.І. ПОТОПАЛЬСЬКА,
Л.С. ДІДКІВСЬКА**
Фото: **О.І. ВАСИЛЕНКО**

1. Покинута і забута приміщення у хаті знищеного більшовиками «куркуля» Ходаківської семирічки, яку закінчили Марія, Ольга і Анатолій Потопальські. А міг би бути сільський історичний музей древлянського краю.

4. Панський флігель для кріпаків-конюхів і сідівників пана Богуша, засновника Ушомирського парку, в якому проживала родина сестри Марії і Анатолій Потопальський у 1956–1957 рр. (верхні два вікна).

2. Микола Хомич Потопальський (в 2 ряду знизу 2-й зліва) серед колеґ-педагоґів та учнів 7-А класу Ходаківської семирічної школи (Анатолій у верхньому ряду в центрі 2-й зліва).

5. Зустріч родичів і друзів біля старої дідівської хати в Ходаках. Хата діда Данила і батьків трьох дітей родини Потопальських: Марії, Ольги і Анатолія.

3. Прохідна Ушомирської машинно-тракторної станції (МТС), перетворена у медичний пункт, де у 1956–1957 рр. завідуючим працював А. Потопальський. Як у кінофільмі «прохідна, що в люди вивела мене». Відвідини А. Потопальським через 60 років потому.

6. На святкуванні 35-річчя заснування дендропарку «Перемога» у с. Ходаки в 2014 р. – засновник А.І. Потопальський із співробітниками і однопумцями ІОВНУ біля першого пам'ятного знаку. Знак встановлений у 2004 році співзасновником дендропарку М.М. Трокозом, в минулому колишнім головою колгоспу «Світанок», на землях якого розміщений дендропарк, а пізніше з 2002 по 2004 р. – голова Коростенської районної державної адміністрації.

1-ша справа – О.А. Веденєєва, середня донька засновника дендропарку, лікар-консультант ІОВНУ, 2-й справа – Я.А. Береговий, покійний редактор журналу «Педагогіка толерантності».

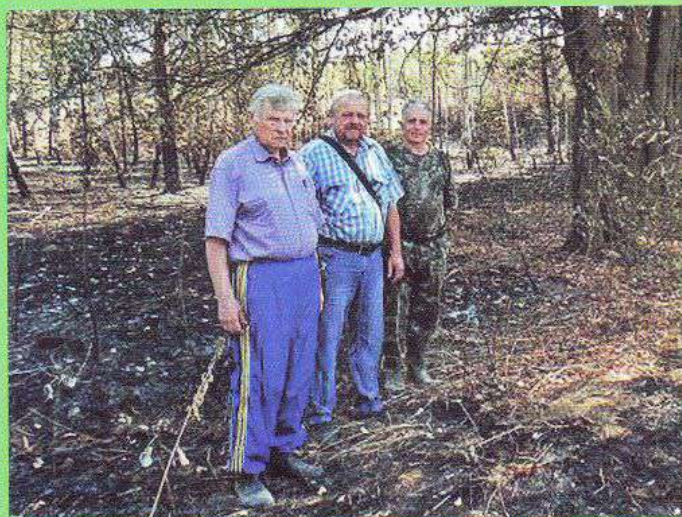
7. Весна, цвіте катальпа над доріжкою – зачарована краса дендропарку.

8. Літо, Валерій Феценко, Володимир Лукашенко і Толя – зачарована краса дендропарку.

9. Осінь, камінь закоханих і вічної любові – зачарована краса дендропарку.

10. Нескорені і живі на лінії вогню, серпень 2015 р. Після масштабної пожежі на 95% території дендропарку «Перемога». Вогонь погас самостійно по Божій волі на межі земельної ділянки Данила Потопальського – дідуся і засновника родини. Зліва направо: засновник парку А.І. Потопальський, рятівники Павло Савінський, Микола Самчук.

11. Пам'ятна дошка – дарунок ушомирян для сучасників і нащадків на приміщенні відбудованої Ушомирської лікарні, де 60 років тому розпочав свою трудову діяльність молодий фельдшер Анатолій Потопальський.

Фото О.І. Василенко до статті А.І. Потопальського, М.І. Потопальської та Л.С. Дідківської на стор. 23–30.